MAPY V HISTORICKO-GEOGRAFICKOM VÝSKUME KULTÚRNEJ KRAJINY

Peter Chrastina

Abstract

Maps create specific category of historical-geographical sources. Accurate image of the depicted reality belongs to their strengths which plays important role in the work of historian. Unfortunately, for Slovak historians (not even them) we can state the insufficient level of the use of cartographical data which influences the basic and applied research (Olah, 2003). With the use of several published results, the paper point out to the relevance of map in historical (historical-geographical) research.

Key words: maps, historical-geographical research, land use/landscape use.

Úvod

Mapy tvoria špecifickú kategóriu historicko-geografických prameňov. Medzi ich prednosti patrí relatívne verný obraz zobrazenej skutočnosti, čo zohráva dôležitú úlohu v práci historika. Žiaľ v podmienkach slovenskej historickej obce (a nielen jej) možno konštatovať nedostatočnú úroveň využívania kartografických podkladov, čo má relevantný dopad na základný i aplikovaný výskum (Olah, 2003).

S využitím portfólia publikovaných výsledkov článok poukazuje na význam máp v historicko-geografickom výskume.

Mapy v historicko-geografickom výskume krajiny

V množine historických prameňov zastávajú mapy dôležitú pozíciu. Sú zdrojom viac alebo menej hodnotných informácií o území. V ostatných decéniách (v súvislosti s prienikom environmentálnej paradigmy do spoločenských vied) sa stretávame s využitím starých máp pri štúdiu zmien priestorovej štruktúry konkrétneho územia – krajiny (angl. land use/landscape use). Časopriestorové premeny plošných relácií lesov, polí, či intravilánu podmieňujú prírodné činitele (povodne, zosuvy pôdy...) i antropicky podmienená činnosť (napr. ťažba dreva, pôdohospodárstvo, vojny). Porovnaním starých mapových podkladov so súčasnými je možné nielen získať predstavu o zmenách konkrétnej krajiny v priebehu storočí, ale aj to čo zostalo v jej pamäti zachované do súčasnosti (staré vinice, cesty a pod.).

Význam máp teda spočíva v ich informačnom potenciáli o vplyve prírodných činiteľov na krajinu, resp. o antropogénne podmienenej eksploácii konkrétneho územia, čo má význam nielen z hľadiska základného výskumu, ale v širšom slova zmysle aj pre plánovaciu a rozhodovaciu sféru (aplikovaný výskum).

Ako konkrétny príklad slúži prípadová štúdia pre potreby revitalizácie krajiny Vysokých Tatier postihnutej veternou kalamitou. Analýza historického land use mala byť využitá pri koncipovaní návrhu opatrení na zachovanie kultúrneho dedičstva v horskej krajine TANAP-u (Brúna a i., 2006, Boltižiar a i. 2007, 2008, Olah a i., 2005, 2006).

Interpretácia údajov znázornených na historických mapách závisí predovšetkým od zamerania konkrétneho kartografického podkladu (napr. vojenská verzus katastrálna mapa), kvality jeho spracovania a presnosti vyjadreného mierkou mapy, či od spôsobu znázornenia zobrazovaných skutočností prostredníctvom mapových značiek. Pri vysvetľovaní výsledkov štúdia starých máp zohráva dôležitú úlohu fenomén geografických informačných systémov (GIS). Okrem historických 3D modelov územia (obrázok 1) umožňujú napr. tvorbu tematických máp s databázou plošných relácií tried land use/landscape use (mapy 1 a 2, Chrastina, 2009).

Obr. č. 1. 3D model bojiska bitky pri Trenčíne (1708) so znázornením pozícií kurucov i cisárskeho vojska (na podklade máp I. vojenského mapovania z r. 1782/84)

Figure 1: 3D model od the battle of Trenčín with showing of the troop positions (on the base of the 1st military mapping from 1782/84)

Potenciál takto získanej databázy je značný; pri zohľadnení multitemporálnej analýzy umožňuje koncipovať rôznorodé konštrukcie sociálno-

ekonomického charakteru a doplniť tak neraz torzovité správy o skúmanej lokalite alebo území (tabuľka 1, diagram 1) čo povrdzujú svojimi prácami aj viacerí domáci autori (Chrastina, 2004, 2008, Chrastina, Boltižiar, 2008, Boltižiar, Chrastina, 2008, Chrastina, Boltižiar, 2006, Chrastina, Křováková, Brůna, 2008, Boltižia, 2009a, Olah, Boltižiar, 2009, Olah, Boltižiar, Gallay, 2009, Žigrai, 1995, 2000, 2001, a iní).

Mapa č. 1. Butín na mape z r. 1769/72.

Map 1: Buttin on the map from 1769/72

Mapa 2. Triedy využitia krajiny (land use) Butína v r. 1769/72.

Map 2: Landscape use classes of Butin municipality in 1769/72

Využitie máp v historickom výskume má i svoje **limity**. Tieto spočívajú jednak v ich dostupnosti v archívoch ako aj stupňa zachovania (tieto negatíva rieši napr. databáza maďarskej firmy ARCANUM (vydáva na CD/DVD nosičoch menej dostupné kartografické diela a mapové edície ako napr. Lipského mapu Uhorska alebo mapové listy 1. a 2. vojenského mapovania). Vo všeobecnosti sú použitie a výpovedná schopnosť kartografických prameňov dané aj konkrétnym výskumným zámerom, jeho obsahovou náplňou a cieľom (Boltižiar 2009b, c, Boltižiar, Olah, 2008, 2009). Limitujúcim činiteľom využívania, príp. absencie máp v historickom výskume je však v konečnom dôsledku subjekt (autor), ktorý môže na riešenie špecifických otázok prizvať kartografa, príp. priestorovo (historikogeograficky) mysliaceho špecialistu.

Diagram č. 1. Príklad vývoja land-use Veľkého Bánhedeša v r. 1769 – 2006.

Diagram 1: Landscape-use changes on example of Veľký Bánhedeš municipality in 1769 – 2006

Tab. č. 1. Príklad vývoja land-use v r. 1782/85 – 2003 (obce Cáfár, Čerňa a Jášč v Maďarsku)

Table 1: Landscape-use changes on example Cáfár, Čerňa and Jášč municipality in Hungary in 1782/85-2003

	1782/85		1847		1951		1987		2003		
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	
Lesy a NSKV	3 482,8	45,0	2 967,5	38,3	2 170,8	28,0	2543,5	32,9	2 800,1	36,2	
Trvalé trávne porasty	588,0	7,6	991,4	12,8	423,3	5,5	1532,9	19,8	1 313,4	17,0	
Orná pôda	3 439,8	44,4	3 456,9	44,7	4 649,8	60,1	2942,5	38,0	2 922,6	37,8	
Trvalé kultúry	Vinice	98,8	1,3	169,9	2,2	290,1	3,7	208,9	2,7	189,4	2,4
	Sady	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	80,1	1,0	0,0	0,0
	Pridumov é záhrady	71,1	0,9	83,0	1,1	80,4	1,0	222,2	2,9	291,9	3,8
Vodné plochy	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	1,1	0,0	8,8	0,1	
Sídla	59,8	0,8	71,2	0,9	125,8	1,6	208,9	2,7	214,0	2,8	
Spolu	7 740,0	100,0	7 740,0	100,0	7 740,0	100,0	7 740,0	100,0	7 740,0	100,0	

Záver

Mapy zastávajú dôležitú pozíciu medzi historickými prameňmi. Sú zdrojom informácií o území. V ostatných decéniách sa stretávame s využitím starých máp pri štúdiu zmien priestorovej štruktúry konkrétneho územia – krajiny.

Kartografické podklady informujú o vplyve prírodných činiteľov na krajinu, resp. o antropogénne podmienenej exploatácii konkrétneho územia. Tieto poznatky možno využiť napr. v územnom plánovaní pri návrhoch dopravnej infraštruktúry, biokoridorov alebo pri revitalizácii územných celkov s cieľom zachovať ich historické a kultúrne dedičstvo (Denecke, 1985).

Pozitivistické vnímanie historického procesu, resp. absencia a periférne znalosti historickej obce o aktuálnych trendoch využívania kartografických podkladov v základnom výskume generujú nízku úroveň potreby a záujmu laickej i odbornej verejnosti o históriu. Tento fakt má za následok zaostávanie aplikovaného výskumu a jeho málo efektívny prienik do spoločenskej praxe.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu KEGA 023UKF-4/2011 Terénny geoekologický výskum ako východisková báza pre tvorbu učebných pomôcok.

Literatúra

Boltižiar, M. 2009a. Long-term transformation of Slovak cultural landscape and its recent trends. In European Landscapes in Transformation: Challenges for Landscape Ecology and Management. European IALE Conference 2009 : 70 years of Landscape Ecology in Europe. Editors: J. Breuste, M. Kozová, M. Finka. Salzburg: University of Salzburg; Bratislava: Slovak University of Technology: Comenius University, 2009. ISBN 978-80-227-3100-3, s. 557.

Boltižiar, M. 2009b. In: Využitie historických máp a leteckých snímok pri hodnotení vplyvu človeka na krajinu. „Ekofilozofia včera, dnes a zajtra“. Dubníčka, I. (Ed.). Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2009. s. 24-40. ISBN 978-80-8094-642-5

Boltižiar, M. 2009c. Historické mapy a letecké snímky - zdroj dát pri štúdiu zmien krajiny. In: Geografické aspekty stredoevropského priestoru. 1. díl. Hübelová, D. (Ed.). Brno: Katedra geografie PF MU v Brne, 2009. s. 16-26. ISBN 978-80-210-4947-5

Boltižiar, M., Olah, B. 2008. Potenciál historických máp a leteckých snímok pri štúdiu zmien krajiny. In: Geografická revue, roč. 4, č. 2, Banská Bystrica: Fakulta prírodných vied Univerzity Mateja Bela, 2008. s. 64-82. ISSN 1336-7072

Boltižiar, M., Olah, B. 2009. Krajina a jej štruktúra (Mapovanie, zmeny a hodnotenie). Nitra: Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2009. Vysokoškolské skriptá. 1. vydanie. 160 s.

Boltižiar, M., Olah, B., Petrovič, F. 2007. Zmeny využitia krajiny vybranej časti BR Tatry v rokoch 1772-2003. In: Geografické informácie 11. Problémy geografického výskumu Česka a Slovenska. Nitra: Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre, Nitra, 2007. s. 239-256.

Boltižiar M., Brúna, V., Křováková, K. 2008. Potential of antique maps and

aerial photographs for landscape changes assessment - an example of High Tatras. In: *Ekológia* (Bratislava), roč. 27, č. 1, 2008, s. 65-81.

Brúna, V. a i. 2006. Historická struktúra krajiny jako podklad pro revitalizaci krajiny Vysokých Tater postížených kalamitou. Most : Laborať geoinformatiky FŽP UJEP, 2006. 21 s.

Denecke, D. 1985. Beiträge zur Kulturlandschaftsforschung und zur Regionalplanung. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg 75. Hamburg 1985, s. 10.

Chrastina, P. 2009. Historical Geography in the 21st Century. Mârza, I. a i. (eds). Annales Univ. Apulensis : Series Historica 13. Alba Iulia : Universitatea „1 Decembrie 1918“, s. 183-195.

Chrastina, P. 2004. Vývoj krajiny ako fenomén environmentálnych dejín (na príklade Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby). In Šimůnek, R. (ed.). Historická geografie 33. Praha : HiÚ AV ČR, 2004, s. 9-19.

Chrastina, P. 2008. Krajina Veľkého Bánhedesa a jej premeny. In: Gadušová, Z. (ed.). Acta Nitriensiae 10. Nitra : FF UKF, 2008, s. 74-94.

Chrastina, P., Boltižiar, M. 2008. Rumunský Banát – časopriestorové priesečníky (na príklade slovenskej enklávy Butín). In : Šimůnek, R. (ed.). Regiony – časopriestorové průsečníky? Praha : HiÚ AV ČR, 2008, s. 237-262; 284-285,

Boltižiar, M., Chrastina, P. 2008. Zmeny využitia zeme nížinnej poľnohospodárskej krajiny na príklade obce Nové Sady (1782-2002). In Geoinformation, roč. 4, 2008, č. 1, 2008, s. 16-35.

Chrastina, P., Boltižiar, M. 2006. Kultúrna krajina SV okraja Bakoňského lesa v Maďarsku (súčasnosť v kontexte minulosti). In Šimůnek, R. (ed.). Historická geografie - Supplementum I. Praha : HiÚ AV ČR, 2006, s. 175-188.

Chrastina, P., Křováková, K. Brúna, V. 2007. Zmeny krajiny v rumunskom Bihore (na príklade slovenskej enklávy Borumlak a Varzaľ). In Šimůnek, R. (ed.). Historická geografie 34. Praha : HiÚ AV ČR, 2007, s. 371-398; 460-461.

Olah, B. 2003. Využitie krajiny Banskej Štiavnice v 18. a 21. storočí a intenzita jeho zmien. In : Olah, Branislav (ed.). Ekologické štúdie V. Banská Štiavnica : SEKOS, 2003, s. 232.

Olah, B., Boltižiar, M., 2009. Land use changes within the Slovak biosphere reserves zones. In: *Ekológia* (Bratislava), roč. 28, Vol. 2, 2009. s. 127-151. ISSN 1335-342X

Olah, B., Boltižiar, M., Gally, I. 2009. Transformation of the Slovak cultural landscape since the 18th cent. and its recent trends. In: *Journal of Landscape Ecology*, 2009, Vol. 2, No. 2, p. 41-55. ISSN 1803-2427.

Olah, B., Boltižiar, M., Gally, I., Olahová, L., Petrovič, F., 2005. Hodnotenie zmien využitia krajiny vybranej časti Biosférickej rezervácie Tatry v rokoch 1772-1988. In: *Ekologické štúdie VI.* Olah, B. (Ed.). Banská Štiavnica: SEKOS pri SAV, 2005, s. 89-105.

Olah, B., Boltižiar, M., Petrovič, F., Gally, I. 2006. Vývoj využitia krajiny

slovenských biosférických rezervácií UNESCO. Vedecké štúdie X/2006/B. Zvolen: TU, SNK UNESCO, 2006. 138 s.

Žigrai, F. 1995. Integračný význam využitia zeme v geografii a krajinnej ekológii na príklade modelového územia Lúčky v Liptove. Geografické štúdie 4. Drgoňa, V (Ed.). Nitra: FPV VŠPg, 1995. 133 s.

Žigrai, F., 2000. Význam časopriestoru pri transformácii kultúrnej krajiny. In: Acta Fac. Rer. Nat. Univ. Math. Belli, Geografické štúdie č. 6, FPV UMB, B. Bystrica, s. 51-60.

Žigrai, F. 2001. Interpretácia historických máp pre štúdium využitia zeme a krajinnoekologický výskum. In: Historické mapy. Kováčová, M., Hájek, M. (Eds.). Bratislava: KS SR, 2001, s. 35-40.

MAPS IN HISTORICAL-GEOGRAPHICAL RESEARCH OF CULTURAL LANDSCAPE

Summary

Among the wealth of historic sources, maps play an important role. They generate more or less valuable data on land. Over the recent decades, we have seen older maps being used in the study of changes to spatial structure of a specific territory – landscape (land use/landscape use). Besides being able to get a picture of changes to specific landscape over years, comparing old and current map documentations lends itself useful also in seeing the things that have remained in the land's memory until now. Hence, the significance of maps rests in their informative potential on the impact of natural agents on landscape or on anthropologically conditioned exploitation of a given territory, which is important not only in basic research, but, in broader aspects, also in planning and decision making (applied research).

Interpretation of data depicted on historical maps depends, above all, on the focus of a specific cartographic documentation, its quality, precision expressed by the map's scale, and the way of showing facts through map symbols. The phenomenon of geographic information systems (GIS) plays an important role in explanation of outcomes provided by the study of older maps. Besides the historical 3D models of territory (Figure 1), they allow for the creation of topical maps with surface relational land use analysis (Maps 1, 2). Potential of such acquired database is significant as it allows, taking into account the multi-temporal analysis, to create various constructions of socio-economic character and thus supplement reports on the studied site or territory that are often quite limited (Table 1, Diagram 1).

The use of maps in historical research also has its limits. These include the maps' accessibility from the archives, as well as their condition. In general, the use and informative value of cartographic sources are both determined also by a

specific research focus, its context and objective. However, the limiting agent in the use or absence of maps in historical research is ultimately the subject (author).

Positivistic perception of the historical process, or rather; the absence and peripheral knowledge of the scientific community of the relevant trends in using cartographic documentation in basic research, generate among the lay public and professionals a low level of need and interest in history. This fact causes slower applied research and its little effective penetration to public social practice.

Doc. RNDr. et Mgr. Peter Chrastina, PhD.

Katedra histórie FF UKF

Štefánikova 67

949 74 Nitra

E – mail: pchrastina@ukf.sk